

A FAJISÁG ELVE ÉS AZ ÉSZ GONDOLATA

(*Miszticizmus és racionalizmus*)

Irta: SÁNDOR PÁL

A német kancellár az 1937 január 31-i birodalmi gyűlésen elmondott beszédében ünnepélyes nyilatkozatot tett arról, hogy a meglepetések ideje elmúlt. Annál nagyobb meglepetést kelt tehát még ugyanabban a beszédben előforduló elméleti fejtegetése, amely egyrészt hitet tesz a *faji gondolat* mellett, másrészt pedig az *ész törvényének* érvényesülését deklarálja. Az ünnepélyes nyilatkozat ezért legjobb esetben oda módosítandó, hogy a politikai meglepetések korszakát felváltja a theoretikus meglepetések kora.

Mert valóban meglepő fordulat az államvallássá tett faji gondolat egyeduralmának megszüntetése és egy bizonyos fajta dualizmusnak a hivatalos bevezetése, különösen, ha meggondoljuk, hogy a kancellári tevékenységnek ilyen merőben távolfekvő területre való kiterjesztése nem történhetett meg „szakemberek“ meghallgatása nélkül még akkor sem, ha mindjárt kifejezésre jut is a beszédben a szakemberekben való csalódottság, — vagy talán éppen azért, hiszen a szakemberek meghallgatásának és követésének kényszere eredményezte a faji monizmus feladását.

E kényszer természetét illetőleg már eleve nem nehéz belátni, hogy az transcendens — és pedig társadalmi — motivumokra vezethető viszsza, aminthogy ugyanilyen motivumokon épül magának a faji gondolatnak az előretörése, nem pedig azon, hogy valamiféle tudományos felfedezések vagy érvek oly vehemensen támogatták volna a faji teoriát, hogy annak minden más történetbölcseleti alapelven felül kellett kerekednie. A faji theoria azelőtt is megvolt és azt kell mondani, tudományos eredményeket illetően igen szerény helyet foglalt el a többi történetbölcseleti problémák és elméletek között. A tétel, hogy az emberi cselekvés motivumait nem a vicói gondviselés, nem a montesquieu-i földrajzi és klimatikus viszonyok, nem a kanti társiatlan társiasság, nem a hegeli ész csele, nem a marxi gazdasági és osztályviszonyok határozzák meg, hanem a vér speciális összetétele, — oly labilis történelmi anyagon épült, hogy mégoly erőszakos konstrukciók árán is, amelyek segítségével kísérletek történtek faji szempontú történelmek megírására, — nem történelmek, hanem csak erőszakos konstrukciók keletkeztek. Nem logikai kényszer, hanem érdek és politika, röviden társadalmi szükségesség hozta előtérbe és tette győzedelmes-sé, Európa egy részén pedig államvallássá a történelmi naturalizmusnak eme szélsőséges elvét, amely azután, minthogy ezzel kilépett az elmélet szférájából és paradox kifejezéssel élve, demokratizálódott, egyben misztikus formát is öltött.

A fajiság elve, minthogy a történet- és természettudomány nem támasztja alá belső igazságát, már önmagában véve misztikus; tiszta ésszel nehezen felfogható valami, hogy abban a nagy vérkeveredésben, amely az embernek a földön való megjelenésétől eltelt évezredek, ha nem évmilliók folyamán végbement, naturalisan érintetlen maradhatott egy vezérlő összetétel, vagy ha el is mosódott, mégis újra meg újra kitisztult és érvényesítette eredeti természetét. Olyan előfeltételezésen épül egy ilyen elv, amely egyenesen a theológiába vezet, — maga az

elv pedig, bármennyire mechanisztikusan működik is, — éppoly metafizikai, mint az egyházi divinitas történetbölcséleti principiuma. A faji elmélet a történelmet ködbevesző, ismeretlen eredetektől vezeti le, — a főtétel nem verifikálható, az altétel politikai tendenciákat rejt, s így a zárótétel nem tudományos megismerés, hanem hittétel, misztikum.

De éppen ez a funkciója is: hogy a racionális érdekeket mint ilyeneket eltüntesse, ködbeburkolja, a ténylegesen meglévő osztályellentéteket hamis vágányra tolja és olyan ellentéteket mutasson, amelyek legyőzése könnyű s amellet mégis diadalnak lássék. Hogy az antagonisztikus érdekűeket egybefogja és hamis tudatot termeljen, amely egy bizonyos érdek számára görbitő tükörben mutatja a világot. A faji gondolat ezt a szerepét meglepő sikerrel be is töltötte. S e tekintetben az említett kancellári beszéd előrehaladást, betetőzést jelent. A faji gondolat eddig csak ugy szerepelt, mint az emberek feletti uralkodás elhivatottságának a kifejezése, — a kiválasztottság gyakorlati hasznosítása. A szféra eddig csak a népek küzdelmének szintere volt, az egyik népnek, az egyik „faj“-nak a másik fölött való állása, magasabbrendűsége lényegében naturális jelenség, még a természetes kiválogatódás elvével is magyarázható. A kancellári beszéd azonban még ezt a feltételezett — és nem igazolt — természeti sajátságot is abszolutizálja, az utolsó földi gyökeret is elvágja, mondván: „Nekünk embereknek nincs jogunk vitatkozni azon; mivel teremtette a Gondviselés a fajokat, a mi kötelességünk csak az lehet: felismerni, hogy a Gondviselés bünteti azt, aki nem veszi figyelembe a Teremtő alkotását“. A faji gondolat tehát hívóit isten katonáivá avatja, és többé nem a német nép hedonisztikus üdvéről van szó, hanem az abszolútum szolgálatáról. De ha ez az ethika kötelességről beszél is, nem szabad azt gondolni, hogy a kanti világpolgári kötelességlvről van szó, mely az egyes cselekedetek principiumát minden egyes ember cselekedetének principiumává akarja alkalmassá tenni. Kötelességeink nem, embertársaink iránt vannak, — hiszen embertárs lenne a más fajú is, — hanem az abszolútummal szemben. S ez a kötelesség csak egyetlen irányú, — az abszolútummal való kapcsolat tiszta és zavartalan fenntartása. Az abszolútum az isten, az isten és ember közötti kapcsolat pedig a vér: a kötelesség a vér, a vér összetétel fenntartása, a kötelesség nem teljesítése pedig: „vétek Istentől adott alapja és Istentől adott lénye ellen.“

Mindez persze már nem is a középkori egyház misztikuma, — amely minden embernek az istentől való függősége egyenlőségét hirdeti, — hanem a bibliai zsidóság kiválasztottságának önkéntelen kifejeződése. Nem tudata, aminthogy nehezen képzelhető el a tudat működése annál a hirtelen fordulatnál is, amely a fentvázolt abszolútumtól egyszerre leszáll az ész fogalmához, sőt azt egyenesen a „világ legfőbb törvényének“ jelenti ki, azaz igényt emel rá, hogy ezt is abszolútumnak tekintsük.

A probléma könnyebb végének a megfogása lenne, szembeállítani ezt a két abszolútumot: a vért és az ést és kimutatni, hogy a kettő nem fér össze, nem úgy, mint a test és lélek, a valóság és gondolat, a gyakorlat és az elmélet, — amelyek tulajdonképpen egy egységet alkotnak és csak azért tagadják egymást, hogy ezt az egységet magasabb szinten meg is valósítsák. Ezeket az ellentéteket, ha úgy tetszik, tekintsük a spinoza szubsztancia két attributumának vagy a hegelii szintézist előkészítő tézis-antitézisnek; a lényeges bennük az, hogy ellentét voltukban nem tartanak igényt az abszolútumra, a véglegesre, — s ezzel szemben a kancellári beszéd szerint az emberi megismerésben „minden hiba és tévedés időleges, tehát javítható“, csak a vér nem, — ugyanakkor pedig a világ

legfőbb törvénye az ész. Mondhatjuk tehát, hogy a két fogalom tartalmában nem ellentét, hanem ellentmondás van. Ellentmondások sem kell azonban, hogy egymást kizárják; legfeljebb csak logikailag. De értelmezhetők úgy, hogy valóságos ellentéteket fejeznek ki és nem őket, mint fogalmakat kell összemérni, hanem a mögöttük rejtő ellentéteket felmutatni. Ez azonban már többé nem immanens gondolatmenet, hanem transcendens, éppugy, mint a faji gondolat társadalmi alapjainak felmutatásánál.

Az ész gondolatának társadalmi alapja a feudalizmus ellen hadakozó polgárság; az a polgárság, amelynek szabad piacra, szabad termelő-eszközökre és szabad munkaerőre van szüksége ahhoz, hogy boldogulhasson. Amely tehát „észszerűtlennek“ tartotta a belső vámok, az egyenlőtlen és sokszoros adók, a különböző privilégiumok rendszerét, amelyek folytán pl. Bretagneban ugyanazért a sómennyiségért másfél livret, a szomszédos Normandiában, Maineban, Anjouban pedig 51, 56 és 58 livret kellett fizetni. Amely előszeretettel idézte XVI. Lajos minisztere, Calonne szavait, hogy a sóadó, a hirhedt 'gabelle' egyik tartományban huszszorosát tette ki a másik tartománybelinek, aminek következtében egyrészt a behajtási költségek az egész adó egyötödét emésztették fel, másrészt pedig a árak eltérése miatt felburjánzott csempészség minden évben átlag 500 családapa fejébe és 5000 elkobzási eljárásba került.

Persze nem akarunk közvetlen okozati összefüggést teremteni a gabelle és mondjuk, Descartes filozófiája között. Bizonyos azonban, hogy a feudális „észszerűtlenségek“ láttán, melyeknek természetesen pontos és „észszerű“ történelmi, feudális, osztályviszonylati alapjuk volt, keletkeztek racionalista bölcséleti rendszerek, melyek gondolati alapját fektették le annak az „észszerű“ társadalomnak, melyet azután a különböző polgári forradalmak valósítottak meg. A racionalizmus annak a polgárságnak a filozófiája, amely a maga osztályöntudatát, kalkulatórikus, a minőségi különbségeket visszaszorító, a mennyiségi különbségeket előtérbe helyező árutermelési formáját hiposztazálta az ész vallásává.

Nyilvánvaló az összefüggés a racionalizmus és a szabadversenyessé kapitalizmus, azaz ama társadalom között, melynek uralkodó típusa a magánvállalkozó. Egyedül állván a piac ismeretlen törvényeivel szemben, a történések áradatában nincs mire támaszkodnia eszén kívül. Önmagára van hagyatva, sőt körül van véve ellenségekkel, a konkurrensekkel, minden lépésre vigyáznia kell, mert egy számítási hibán felborulhat existenciája, egy helytelen cselekedet a mélybe ránthatja. Csak az ész segít, — tehát minél jobban kifejleszti valaki egyéni képességeit, annál jobban vértézve van a versenytársak támadásai és az ismeretlenségekben rejlő veszélyekkel szemben. S amint így levezetődik a szabadversenyből a racionalizmus, ebből pedig az individualizmus, ugyanígy folytatható a levezetés az ideológia egyéb területein is. Racionalizmus, liberalizmus, demokrácia, parlamentarizmus, naturalizmus, humanizmus, stb. stb., — egy egységet alkotnak, a szabad polgár történelmi és társadalmi létének teljes visszatükröződését.

De vajjon érvényes-e a racionalizmus a monopolkapitalizmus polgárságára is? Vajjon nem tesz-e fölöslegessé az eszt a különböző privilégiumok, vámkedvezmények, exportprémiák, monopoliumpok, egykézrendszerek, — melyek ugyanúgy fejeket követelnek és elkobzásokat vonnak maguk után, mint Calonne miniszter gabelle-je? Vajjon nem ugyanazokra az „észszerűtlenségek“-re van-e szüksége a mai korszaknak, mint amelyek ellen a szabad polgár lázadózott és amelyekkel szem-

ben a gondolkodó a módszeres kételkedést és kriticizmust emelte pajzsára?

A totális állam elve azt látszik bizonyítani, hogy jogosult ez a kérdés. A kancellári beszéd kilátásba helyezi az antiracionalizmus teljes érvényrejuttatását és ennek megfelelően a világkép megváltozását. „Amint a föld a nap körüli keringésének felismerése a világról alkotott általános felfogás alapvető megváltozásához vezetett, — mondja — ugyanugy a nemzeti szocializmusnak a vérről és fajról való tanítása az emberiség multjáról és jövőjéről alkotott kép teljes megváltozásához fog vezetni.“ Csakhogy, — monopolkapitalizmus is kapitalizmus, azaz nem szűnik meg benne a verseny, csak magasabbfokúvá lesz, — az egyedekből termelési ágak, kartellek, trösztök, sőt egymással szembenálló autarkiára berendezkedett országok lesznek, s ha az egyes országokon belül fennálló antagonizmusok kiküszöbölésére alkalmas eszköznek tekinti is az irracionalizmust, miszticizmust, az egyes ember heteronómiáját, univerzalisztikus beállítottságát, különérdekei el nem ismerését, röviden, az észről való lemondást, — önmaga teljes észbeli felfegyverzetséggel igyekszik szembeállni a hasonlóképpen megnőtt versenytársakkal. A monopólkapitalizmus racionalizmusa csak mások számára — lefelé — hajlandó akceptálni az „észszerűtlenséget“ és ezen az alapon hirdeti a kancellár a vér törvényét, — önmaga számára azonban teljes észszerűtlenségre, a „világ legfőbb törvényeként“ működő ész-törvényre van szüksége, hogy megállja helyét a világversenyben. S ha a kancellár Janusként megmutatja lefelé a miszticizmust, felfelé a racionalizmus arcát, — ugy valóban nem tett egyebet, mint reprezentálta a ténylegesen meglévő kettőséget.

Ez a reprezentáció azonban ma már csak egész ritka, ünnepélyes, kikényszerített pillanatokban sikerül. A monopolkapitalizmus egyre világosabban juttatja kifejezésre felfogását, hogy a miszticizmust csak lefelé való eszköznek, nem pedig lényegnek tekinti és önmagára semmiképpen se vonatkoztatja. Ezt a funkciót azonban már nem a kancellár teljesíti, hanem Schacht, — a ráció és a „téves beruházás“ jelszavaival. A téves beruházásnak több fejezete van; az első a spanyolországi, — eddig állítólag 500 millió márka —, ennek mérlegét levonni azonban világpolitikai analízist igényel s így bizonyos foku dubiózítás fenntartása mellett egyelőre nem kerül leírásra. A második: a pótanyagipar. Mesterséges gumi és egyéb pótanyagok gyártása, a nyersanyag-autarkiára való berendezkedés csak hadfelszerelési szempontból észszerű, gazdaságiilag észszerűtlen. A harmadik a fegyverkezés: csak akkor észszerű, ha valóban fegyverrel akarja Németország imperialista céljait elérni; észszerűtlen, ha nem. A negyedik a háború: csak akkor észszerű, ha a miszticizmus uralmontartása a lent levők felett nem sikerül, észszerűtlen, ha sikerül. Viszont ha sikerül, észszerűtlen a háború, s ezzel a fegyverkezés, s ezzel a pótanyagipar, — s mindezek következtében észszerűtlen a világban mindegyre előbbretörő konjunkturából való kikapcsolódás. Viszont a bekapcsolódásra való átállítódás az autarkikus, kincstári bonos, fegyverkezési álkonjunktura végét, válságot hozna magával, amely válság felidézhetné azt a veszdelmet, hogy a miszticizmusba burkolt alullevőkben feltör a racionalizmus és széttepi a miszticizmus ködét.

Van-e ezekből a circulusokból kivezető ut, ezt szeretné tudni a németországi monopolkapitalizmus; a választ azonban csak a gyakorlat tudja erre megadni. Ami eddig theoretikusan tisztán áll előtte, mindössze ennyi: győznie kell a miszticizmusának, hogy győzzön a racionalizmusa.